Т.А. Венгер, асп.

ВПЛИВ ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто теоретико-методологічні підходи до аналізу наслідків впливу державного боргу на економіку країни. Досліджено взаємозв'язок між державним боргом та конкурентоспроможністю національної економіки, зокрема у розрізі Індексу глобальної конкурентоспроможності. Проаналізовано динаміку зовнішнього державного боргу України.

Theoretical and methodological approaches to the analysis of the state debt influence on the economy of a state are examined. Interrelation between the state debt and the competitive position of the national economy, i.a. in the aspect of the Global Competitive Index, is determined. The dynamics of the external state debt of Ukraine is observed.

Ключові слова: внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, обслуговування державного боргу, конкурентоспроможність національної економіки, Індекс глобальної конкурентоспроможності.

Keywords: internal state debt, external state debt, state debt service, competitive position of the national economy, Global Competitive Index.

Витрати на обслуговування та погашення державного боргу становлять тягар державного бюджету. У випадку значних диспропорцій між його обсягом та основними макроекономічними показниками відбувається зростання податкового навантаження на економіку, скорочення видатків на соціальне забезпечення, зменшуються можливості уряду здійснювати ефективну макроекономічну політику.

Актуальність теми дослідження пояснюється глобальною тенденцією до зростання державних запозичень, причиною чого, зокрема, стала фінансово-економічна криза минулих років, якій були притаманні конвертація зовнішнього боргу корпоративного сектора в зовнішній державний борг та фінансова підтримка урядами конкурентоспроможності стратегічно важливих підприємств.

Основна мета даної роботи – дослідити взаємозв'язок між зростанням державного боргу та конкурентоспроможністю національної економіки.

Окремо тематика державного боргу та конкурентоспроможності національної економіки широко досліджується як за кордоном – Г. Манків, М. Портер, Дж. Стігліц, М. Фельдштейн, Дж.М. Хейз та ін., – так і в Україні – Я. Базилюк, Т. Бондарук, Т. Вахненко, Я. Жаліло, Н. Зражевська, М. Пасько, О. Рожко, О. Царук та ін. Разом з тим, на нашу думку, недостатньо уваги приділяється комплексному аналізу проблеми їх співвідношення та взаємодії.

У найзагальнішому вигляді державний борг поділяють на внутрішній та зовнішній. Методологія дослідження його впливу на національну економіку активно розроблялася ще з початку XIX ст. англійськими класиками, а до кінця минулого століття вона була сформована в категоріях двох альтернативних напрямів – класичної та

неоортодоксальної теорії боргу. У питанні зовнішніх запозичень діаметральних розбіжностей не було – і представники класичної теорії, і їх опоненти вважали, що зовнішній державний борг спричиняє зростання податкового навантаження на суспільство і зменшує національне багатство на величину виплачених закордонним кредиторам відсотків. Разом з тим, представники так званої „нової ортодоксії" (А. Лернер, Е. Хансен, Д. Домар та ін.), яка виникла на основі кейнсіанської доктрини, відкидають правило збалансованого бюджету, будуючи свої моделі на передумові неоптимальної економічної кон'юнктури – наявності надлишкових ресурсів та неповної зайнятості, – і стверджують, що за таких умов боргове фінансування стимулює попит та сприяє економічному зростанню [6, P. 141]. Прихильники ж класичної теорії боргу наполягають на дотриманні збалансованого державного бюджету, разом з тим визнаючи, що боргове фінансування дозволяє досягнути вищого рівня корисності за рахунок міжчасового розподілу фінансових потоків.

Найбільше методологічних розбіжностей, однак, пов'язано з проблемою внутрішнього державного боргу: нові ортодокси розглядають витрати на користуванням кредитом (сплачені відсотки) як „внутрішні трансферти" одних індивідів (платників податків) іншим (власникам державних облігацій). У кінцевому випадку вона залишається в межах суспільства, а отже не зменшує національного багатства, оскільки „ми винні самі собі" [6, P. 141]. Натомість представники класичної теорії боргу доводять поверховість кейнсіанської логіки, яка, на їх думку, полягає у різній базі порівняння: внутрішні запозичення створюють додатковий капітал у державному секторі за рахунок його відтоку з приватного сектору, у той час, як зовнішні запозичення дозволяють збільшити капітал у першому секторі без його зменшення в останньому. Таким чином, зовнішній борг створює більші вигоди для суспільства, які компенсуються необхідністю виплати відсотків закордонним інвесторам. Тому „...внутрішній та зовнішній борг не можна виправдано порівнювати, припускаючи рівні потоки доходів у цих двох випадках" [4, P. 996]. Вибір між джерелами запозичення слід здійснювати на основі порівняння ефективності наявних альтернатив у кожному конкретному випадку: „Якщо внутрішній рівень продуктивності капітальних інвестицій перевищує ставку, за якою фонди можуть бути позичені за кордоном, для суспільства буде краще обрати зовнішній кредит" [4, P. 997].

Механізм утворення внутрішнього державного боргу України передбачає випуск Мінфіном та розміщення на ринку цінних паперів облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Українською особливістю є те, що левова частка державних облігацій викуповується Національним банком і не спричиняє відтоку капіталу з приватного сектору, як того вимагає логіка класиків. На кінець 2009 року обсяг ОВДП у власності НБУ становив 41,6 млрд. грн. (близько 70% від загального обсягу випуску). Другим за величиною власником ОВДП є сектор комерційних банків (близько 25%). Решта облігацій внутрішньої державної позики були придбані резидентами та нерезидентами. За словами аналітиків Рахункової палати такий викуп Національним банком значної частки ОВДП свідчить про приховане емісійне фінансування державного бюджету [3,

С. 26]. Тому у даній статті ми обмежимося переважно аналізом зовнішнього боргу, оскільки збільшення внутрішніх запозичень у вітчизняних реаліях фактично активізує зростання інфляції.

Зростання державного боргу зумовлює збільшення витрат бюджету на його обслуговування. Для країн зі значним коефіцієнтом співвідношення державного боргу до ВВП витрати на виплату відсотків та погашення тіла кредиту створюють значне навантаження на державний бюджет, що, зокрема, зменшує можливість уряду вживати заходів для регулювання економіки та підтримки конкурентоспроможності національного виробництва.

Масове зростання зовнішніх запозичень було спричинене фінансово-економічною кризою, що почалася 2008 р. Для підтримки національних виробників з жовтня 2008 р. по вересень 2010 р. урядами різних країн було впроваджено 332 протекціоністські заходи, найбільш поширеними серед яких були нетарифні заходи при перетині товарами кордонів, субсидії та квоти [9, P. 17].

При цьому спостерігається виразна тенденція до переважання субсидій як пріоритетного виду захисту у розвинених країнах, та різного роду торгових обмежень на кордонах у країнах, що розвиваються. Для прикладу, із 62 заходів, вжитих Аргентиною за вказаний період, 100% відносяться до групи “Бар’єри на кордоні”, тоді як Південна Корея вжила 13 заходів, 11 з яких – “Стимули та інші заходи”, бар’єри на кордоні – 0 [9, P. 17]. Взагалі за вказаний період розвинені країни застосували 12 видів протекціоністських заходів, при цьому всі вони відносяться до групи субсидій та інших заходів стимулювання.

Природно, що уряд з великим державним боргом і, відповідно, витратами на його обслуговування, не може собі дозволити субсидіювати національного виробника в період кризи. Як наслідок, для забезпечення його конкурентоспроможності вдається до квотування імпорту та створення ввізних бар’єрів на кордоні. У цьому випадку окремо варто розглянути умови кредитування Міжнародного валютного фонду.

Як відомо, отримуючи кредити МВФ, країна-рецепієнт бере зобов’язання виконувати умови Фонду, що базуються на принципах так званого Вашингтонського консенсусу – ідеології економічного розвитку країн, що потребують зовнішнього фінансування для подолання кризових явищ. В його основі лежить набір стандартних підходів макроекономічної стабілізації, зокрема: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний бюджетний дефіцит); зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок ввізного мита); зниження бар’єрів для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки.

У кризових умовах кредит МВФ створює для країни, що його отримує, дві важливі вигоди: по-перше, власне валютні вливання в економіку, по-друге, підвищення довіри з боку закордонних інвесторів, оскільки відкриттю кредитної лінії з боку Фонду передує детальний аналіз стану національного господарства. Разом з тим, отримуючи такий кредит, держава істотно обмежує свої можливості у впровадженні самостійної

макроекономічної політики. Досвід багатьох країн (Аргентина, Руанда, Чилі та ін.) доводить, що форсована лібералізація зовнішніх ринків часто має згубні економічні наслідки. Якщо в країні неефективний внутрішній ринок, національні товаровиробники не зможуть конкурувати з потужними закордонними корпораціями ні на ринку високотехнологічних виробництв, ні сільськогосподарської продукції – фермерські господарства США та Європи дотуються державою. Вдаватися до протекціоністських заходів вона не може за умовами надання кредиту.

Варто також вказати на протиріччя умов кредитування за програмою „Stand-by" – з одного боку, цей тип кредиту є своєрідною „швидкою допомогою" і надається країнам, що знаходяться в стані економічної кризи; з іншого боку, він має короткий термін погашення – від 12 до 24 місяців – не залежно від того, яка динаміка основних макроекономічних показників. Тобто, навіть при стабільно від'ємному сальдо торгового балансу, коли країна не може виплачувати борг за власний рахунок, характер кредиту залишається короткостроковим, що спричиняє підвищення податкового навантаження та необхідність здійснення нових запозичень.

Про це варто пам'ятати, оскільки Україна сьогодні є другим за величиною боржником МВФ (після Румунії). Показник використання кредитів Фонду для України станом на 31 січня 2011 року складає 10,622 млрд. SDR (15,682 млрд. $) (рис. 1).

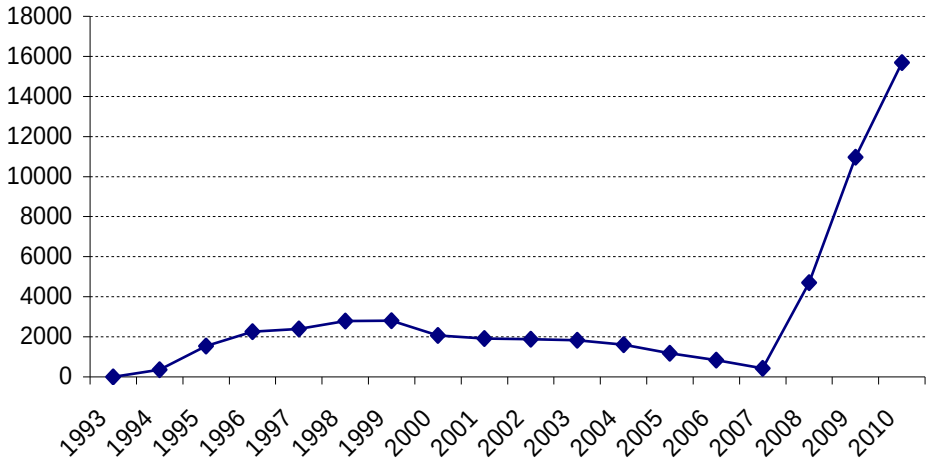

Рис. 1. Використання Україною кредитів МВФ, млн. $

Обраховано за даними Світового банку та Міжнародного валютного фонду

Найбільші виплати за кредитами МВФ припадають на 2012, 2013 і 2014 рр. (3,636 млрд. $, 5,598 млрд. $ 3,586 млрд. $ відповідно). При цьому вартість обслуговування боргу (виплати відсотків за користування) за цей час складе 938,716 млн. $, що більш, ніж на 34 млн. $ перевищує фінансування сфери охорони здоров'я, згідно Закону України „Про Державний бюджет України на 2011 рік".

Загалом Україна за зовнішнім державним та гарантованим урядом боргом виплачує щорічно близько 550 млн. $ лише відсотків. За останніми даними, оприлюдненими Світовим банком (2009 р.), ця сума склала 501,445 млн. $. Виплати на погашення основної суми боргу у 2009 р. перевищили 2 млрд. $.

Однак, не зважаючи на зростання (в абсолютному вимірі) суми державного та гарантованого урядом боргу, співвідношення у структурі валового зовнішнього боргу України змінюється на користь негарантованого боргу корпоративного сектора, оскільки він зростає швидшими темпами (див. рис. 2). Як видно із графіка, ці показники зрівнялись у 2005 р., на позначці 10 млрд. $. Після 2005 р. зовнішній корпоративний борг України зростає як у відносному, так і в абсолютному вимірі, складаючи на початок 2010 р. 51,86 млрд. $, що майже в 5 разів більше, ніж державний та гарантований урядом зовнішній борг (10,45 млрд. $).

Сама по собі ця тенденція не є хорошою чи поганою. Вона спостерігається в багатьох країнах світу, з різним рівнем їх економічного розвитку. Тому потрібно її проаналізувати з урахуванням інших макроекономічних індикаторів.

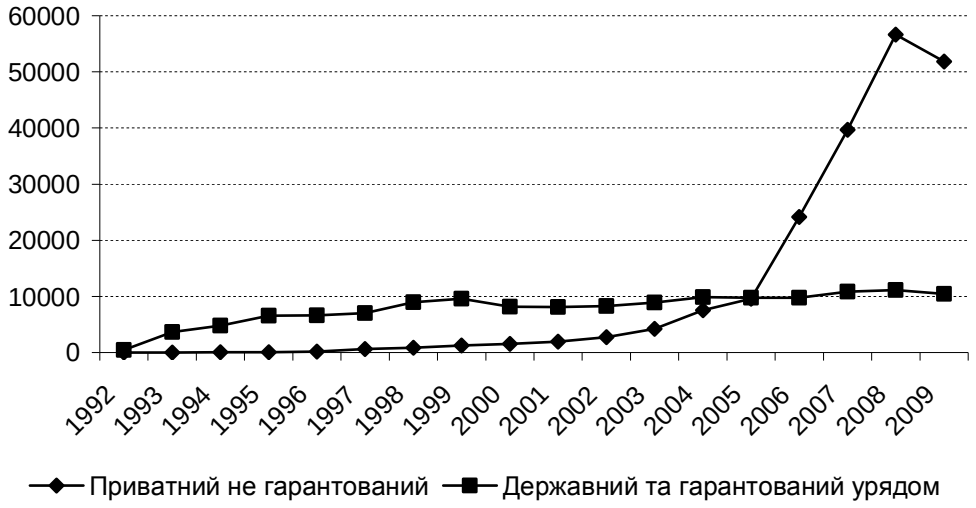

Рис. 2. Динаміка зовнішнього боргу України, млн. $

Обраховано за даними статистичної бази Світового банку: http://databank.worldbank.org/

Якщо вести мову про зовнішній борг, виплати по ньому здійснюється в іноземній валюті або натуральній формі (товари, послуги). Надходження валюти до національної економіки відбувається, в основному, у формі доходів від експорту та прямих іноземних інвестицій. Якщо ж сума, необхідна для погашення тіла кредиту та відсотків, перевищує валютні надходження в економіку країни, виникає необхідність підвищення податків, зменшення резервів центрального банку, здійснення нових запозичень або реструктуризації боргу.

Враховуючи те, що від'ємне сальдо торгового балансу України у 2009 р. склало 1,97 млрд. $ (див. рис. 3), прямі іноземні інвестиції зменшились на 55,87% (до 4,8 млрд. $), а приріст створеної промисловістю доданої вартості становив - 27% (18% від ВВП), можна зробити 2 висновки:

– по-перше, зростання зовнішніх приватних запозичень в таких умовах є надзвичайно небезпечним, оскільки посилює зовнішню незахищеність

національної економіки, потенційні наслідки якої нам відомі на прикладі фінансово-економічної кризи 2008 р. Характерна особливість останньої – конвертація частини корпоративного боргу банківського сектору у зовнішній державний борг. При збереженні наявної динаміки макроекономічних показників такий сценарій може повторитися для України в майбутньому;

– по-друге, має місце феномен самовідтворення боргу – так звана „боргова залежність держави" – ситуація, коли валютні надходження до економіки країни не достатні для покриття витрат на обслуговування та виплату вже існуючого боргу, що, в свою чергу, обумовлює необхідність нових запозичень.

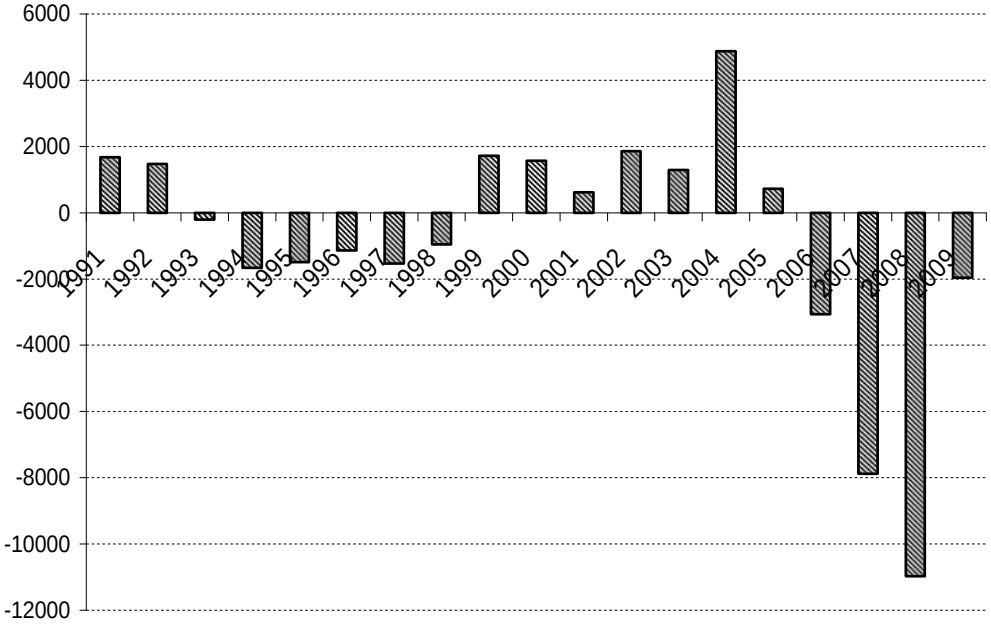

Рис. 3. Сальдо торгового балансу України, млн. $

Обраховано за даними статистичної бази Світового банку: http://databank.worldbank.org/

Постійне зростання державного боргу також негативно впливає на позиції країни у світових рейтингах конкурентоспроможності, що, у свою чергу, ускладнює доступ до зовнішніх фінансових ресурсів та підвищує їх вартість, збільшуючи цим самим витрати на обслуговування боргу і податкове навантаження на економіку. Високі позиції країни відображають довіру світової спільноти до її національної економіки, що створює кращі можливості для залучення іноземних інвестицій, фінансового капіталу, технологій, підписання нових торговельних контрактів, і навпаки.

Найбільш авторитетним на сьогодні показником конкурентоспроможності країни є Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК), що розраховується спеціалістами Світового економічного форуму. Він складається з 12 складових, що об'єднуються в три субіндекси:

– базові вимоги включають: державні та суспільні заклади, інфраструктуру, макроекономічну стабільність, охорону здоров'я та початкову освіту;

– каталізатори ефективності: вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів та послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, оснащеність новими технологіями, розмір ринку;

– фактори розвитку та інноваційного потенціалу: рівень розвитку бізнесу та інноваційний потенціал [7, P. 4-8].

За методологією ВЕФ країни поділяються на три групи: факторно-орієнтовані, орієнтовані на ефективність та орієнтовані на інновації. Для кожної з цих груп ІГК розраховується особливим чином – із застосуванням різних вагових коефіцієнтів до трьох згаданих субіндексів (див. табл. 1).

Таблиця 1. Співвідношення рівня розвитку країни та вагових часток субіндексів ІГК

Субіндекс	Стадія факторно-орієнтованості, %	Стадія орієнтованості на ефективність, %	Стадія орієнтованості на інновації, %
Базові вимоги	60	40	20
Каталізатори ефективності	35	50	50
Фактори розвитку та інноваційного потенціалу	5	10	30

Джерело: The Global Competitiveness Report 2010–2011 / [7, P. 10]

Якщо ще два-три десятиліття тому основними факторами, що визначали конкурентоспроможність країни, були порівняльні національні переваги, такі як дешевша робоча сила, природні ресурси, сприятливі географічні та кліматичні умови, розвинена інфраструктура тощо, то з розвитком індустріального та переходом до постіндустріального суспільства на перше місце виходять конкурентні переваги, що ґрунтуються на науково-технічних досягненнях, інтелектуальному потенціалові, інформаційному забезпеченні і т.п. Тому найвищим рівнем глобальної конкурентоспроможності володіють економіки країн, орієнтовані на інновації. Особливого значення для них набувають такі показники, як якість послуг науково-дослідних інститутів, співробітництво між університетами та реальним сектором економіки з приводу наукових досліджень, закупівля державою високотехнологічних продуктів, витрати компаній на дослідження та розвиток тощо. Логічно, що країни з великим борговим навантаженням на бюджет не можуть орієнтуватися на ці показники. Україна за даними „Звіту про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011" втратила 7 позицій в рейтингу, посівши 89 місце серед 139 країн світу. При цьому найбільше погіршення відбулось у групі „Макроекономічна стабільність" (-26 позицій), в основному за рахунок державного дефіциту (-66 позицій), зростання державного боргу (-25 позицій) та скорочення національних заощаджень (-24 позицій). При цьому якщо ще рік тому наша держава входила до групи країн, орієнтованих на ефективність, то за результатами 2010 року вона зайняла місце серед перехідних країн між першою та другою групами.

Нагадаємо, що витрати української економіки тільки на сплату відсотків за валові зовнішні запозичення у 2009 році складали 3,921 млрд. $. Для прикладу, це перевищує

закладені у Державному бюджеті України на 2011 р. видатки на фінансування діяльності НАН України з усіма її фундаментальними дослідженнями та прикладними науково-технічними розробками; Державного агентства з питань науки, інновацій та інформації України; Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерства охорони здоров'я України разом узяті.

Таким чином, сучасній Україні притаманне швидке диспропорційне зростання зовнішнього державного боргу на фоні від'ємного сальдо торгового балансу, скорочення обсягу інвестиційних надходжень, зменшення обсягів виробленої доданої вартості та погіршення інших важливих макроекономічних індикаторів, що, зокрема, спричиняє зростання податків та зменшення можливості уряду вдаватись до протекціоністських заходів задля підтримки конкурентоспроможності національних виробників. Дана проблема потребує ґрунтовного теоретичного аналізу, а її вирішення – продуманої економічної політики.

З метою уникнення перетворення зовнішнього боргу корпоративного сектору у зовнішній державний борг необхідно забезпечити жорсткий контроль Міністерства фінансів України над цільовим використанням коштів, наданих суб'єктам господарювання під державні гарантії.

В умовах макроекономічної нестабільності потрібно законодавчо регламентувати максимальну величину співвідношення зовнішнього боргу комерційних банків з національним капіталом до вартості їх статутних активів.

В умовах, коли проблема стабільності банківської системи не є нагальною, необхідно відмовитися від практики залучення короткострокових обумовлених кредитів МВФ на користь довгострокових кредитів під фінансування конкретних програм економічного розвитку.

Література:

1. Закон України „Про Державний бюджет України на 2011 рік" [Електронний ресурс] // Законодавство України. – 26 с. – Режим доступу до документа : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=26&nreg=2857-17
2. Клименко І. В. Тенденції післякризового відновлення світової торгівлі : ризики та пріоритети зовнішньоекономічної політики України [Електронний ресурс] / І. В. Клименко, І. В. Ус. – Режим доступу до документа : http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_nauk_an_rozrobku/svitivi_econom_tendensii_2010.pdf
3. Про результати аудиту стану державного та гарантованого державою боргу за 2009 рік та аналізу тенденцій у 2010 році / [відп. за вип. Ю. В. Іваненко, Г. А. Шах]. – К.: Рахункова палата України, 2010. – 37 с.
4. Buchanan J. M. External and Internal Public Debt / J. M. Buchanan // The American Economic Review. – 1957. – Vol. 47, No. 6. – P. 995-1000.
5. Buchanan J. M. Public Principles of Public Debt / J. M. Buchanan // The Collected Works of James M. Buchanan. – 1999. – Vol. 2. – 169 p.

6. Lerner A. P. The Burden of Debt / A. P. Lerner // The Review of Economics and Statistics. – 1961. – Vol. 43, No. 2. – P. 139-141.
7. The Global Competitiveness Report 2010–2011 / [ed. by K. Schwab]. – Geneva, Switzerland : World Economic Forum, 2010. – 516 p.
8. The Global Competitiveness Report 2009–2010 / [ed. by K. Schwab]. – Geneva, Switzerland : World Economic Forum, 2009. – 492 p.
9. The Seventh Report On Potentially Trade Restrictive Measures. November 2010 [Electronic resource] / Trade European Commission. – 104 p. – Accessible at : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/october/tradoc_146796.pdf
10. International Monetary Fund : Official Web Portal [Electronic resource] // International Monetary Fund. – Accessible at : http://www.imf.org/external
11. World Data Bank : Official Web Portal [Electronic resource] // World Bank. – Accessible at : http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2